

Nagy Levente

JÓKAI, EMINESCU ÉS A MONARCHIA

*Egy magyar (A Bárdy család) és egy román
(Szárnyaszegett géniusz) novella
az erdélyi polgárháborúról (1848–1849)**

Két olyan szerzőről lesz szó ebben az írásban, akiknek írói munkásságát nagymértékben meghatározta az Osztrák–Magyar Monarchiához való viszonyulásuk. Jókai írói életművének legfontosabb része a Monarchiában teljesedett ki, ő írta meg az első monarchiaregényt a térségben, még ha az kéziratban is maradt (*A jövő század regénye*, 1872–1874), és ő vált a magyar írók közül elsőként „a Monarchia területén élő népek közös olvasmányává”.¹ Mihai Eminescu (1850–1889) ugyan soha nem volt a Monarchia állampolgára, de jól ismerte azt. Gimnáziumi tanulmányait a Monarchia iskolájában, a bukovinai Csernovicban végezte, majd 1870–1871 között a bécsi egyetemen tanult. Publicisztikai munkásságában és a több ezer oldalra rúgó kéziratoss feljegyzéseiben kitüntetett figyelemben részesítette a Monarchia társadalmi, politikai és kulturális életét, elsősorban természetesen az erdélyi románok ürügyén. Az alábbiakban a két szerzőnek egy-egy közismert, az 1848–1849. évi erdélyi forradalomról szóló novelláját fogom összehasonlítani. A *Szárnyaszegett géniusz*ról (*Geniu pustiu*, Eminescu), valamint *A Bárdy családról* (Jókai) van szó.

A *Szárnyaszegett géniusz* első fejezetében egy szomorú éjszakán egy bukaresti kávéházban találkozik a regény narrátora Toma Nourral, az Erdélyből kivándorolt román értelmiségivel. Hosszú eszmecsere folytatnak a forradalomról, a világszabadságról, valamint az igazi románság mibenlétéről. Toma Nour később elutazik Bukarestből, majd néhány hónapra rá a narrátor levelet kap tőle Torinóból. A levélben Toma önéletrajzi naplójának a kézírata van. A továbbiakban a narrátor ezt a kéziratot adja közre. Ebből megtudjuk, hogy diákévei alatt Toma Nour megismerkedett Ioannal, aki egy bizonyos Sofiába volt szerelmes. Sofia meghal (azt nem tudjuk meg, miért), miközben Ioan révén

* A tanulmány az NKFIH 128 151 sz. pályázat támogatásával készült.

1 GÁNGÓ GÁBOR, *Az Osztrák–Magyar Monarchia irodalmi ábrázolása Jókaitól Esterházig*, Budapest, 2005 (akadémiai doktori értekezés), 71. <http://real-d.mtak.hu/31/>

Toma Nour megismerkedik Sofia nővérével, Poesisszel, aki egy „kis színésznő volt egy másodrendű színházban”.² Toma Nour és Poesis egymásba szeretnek, de szerelmük mégsem teljesezhet ki, mert Poesis (egyelőre tisztázatlan okokból) egy magyar grófnak, a város egyik „legzüllöttebb dandy”-jének a kitarottja lesz. 1848-at írunk, és kitör a forradalom: Ioan nyomban forradalmárnak áll, Toma Nour szerelmi bánatában pedig hegyvidéki szülőfalujába vonul vissza. Később ő is csatlakozik a felkelő román csapatokhoz, és a harcok során újból találkozik barátjával, Ioannal. A novella hátralévő része (az egész műnek kb. 60%-a) rémregénybe illő véres harcok – néhol már-már a giccs határát súroló – leírása. Miután véget ér a forradalom, Toma Nour Kolozsvárra megy, ahol a magyar gróf elhagyatott házában megtalálja Poesis búcsúlevelét. Ebből tudja meg, hogy annak idején miért hagyta el őt a szerelme: „Édesapám betegeskedett – én pedig nem tudtam pénzt keresni. Mit tehettem volna? Koldulni menni szégyelltem. Magamat adtam el hát” (391). Poesis sorai azt sugallják, hogy a levél írója öngyilkos lett. A befejezetlen novella utolsó fejezetében Toma Nour egy Néva-parti börtönben álmodozik Poesisről.

Nézzük csak *A Bárdy család* történetét: az erdélyi havasok közt megbújó kastély ebédlőjében 1848 tavaszán tizenhárman ülnek az asztal körül.³ A szerző sorra bemutatja a Bárdy család tagjait, akik közül a történet további alakulása szempontjából számunkra kettő igazán fontos: Jolánka, aki valójában nem is a család ivadéka, hanem egy igen távoli rokon örökbe fogadott árva lánya, valamint Bárdy Imre, aki viszont csak később lép színre. Jolánka és Imre egymásba szeretnek, közben kitör a forradalom és Imre önkéntes Mátyás-huszárnak áll. Imre elbúcsúzik a családtól és Kolozsvárra tart, de útközben román felkelők támadják meg. A túlerővel szemben azonban épp a románok vezére, egy bizonyos Numa decurio menti meg. Numa tudja, hogy a feldühödött felkelők, felismervén a megtámadott huszárbán a Bárdy család tagját, meg fogják támadni a család kastélyát, ezért álruhát és menlevelet ad Imrének, hogy az Kolozsvárról segítséget hozhasson. Imre azonban későn érkezik, mert időközben a román parasztok felgyűjtják a Bárdy-kastélyt, mindenkit legyilkolnak és eltemetnek, a család „kis

2 Mihai EMINESCU, *Szárnyaszegett géniusz*, ford. SZAMOSI István = Mihai EMINESCU *Válogatott művei*, szerk., bev. KÖPECZI Béla, Európa, Budapest, 1967, 343. (A további idézetek is ebből a kiadásból vannak, és a főszövegben tüntetem fel a lapszámokat.)

3 A kritikai kiadást használtam: JÓKAI Mór *Összes művei*. [a továbbiakban ÖM] *Elbeszélések 2/A*, s. a. r. és jegyz. GYÖRFFY Miklós, Akadémiai, Budapest, 1989, 199–248. (Az idézett részek után szintén a főszövegben található a lapszámok.)

síró csecsemőjét” ráadásul élve. Egyedül a befalazott üregbe elrejtőző Jolánka marad életben, azonban őt is megtalálják a felkelők, akik a közös prédát épp meg akarják erőszakolni, amikor ismét feltűnik Numa és megmenti a lányt. Saját házához viszi, és majd miután egy furcsa játék során elnyeri a többi felkelőtől, mintegy feleségeként tartja. Közben Imre visszatér a segítséggel a felperzselt családi kastélyhoz, és megtudja, hogy Jolánkát Numa vitte magával. Nyomban Numa házához siet, aki pénzzel és útlevéllal látja el őket, és azt tanácsolja nekik, hogy Havasalföldön keresztül Törökországba meneküljenek. Ők azonban Magyarország felé veszik útjukat, de így a román felkelők karjaiba futnak, akik megölik őket, és levágott fejüket, jutalom fejében, Numához viszik. Erre Numa saját szobájába gyűjti a román felkelőket, majd saját magával együtt egy hordó puskaporral felrobbantja őket.

Ennyi a két novella története. Alaptézisem a következő: Eminescu ismerte Jókai novelláját, és a *Szárnyaszegett géniusz* egyfajta replikaként íródott Jókai szövegére. Nézzük előbb az irodalomtörténeti tényeket, vajon azok megengedik-e ezt az értelmezést. A *Forradalmi és csataképek 1848- és 1849-ből* című novellagyűjteményt 1850 júliusában tette közzé Jókai. Ebben *A Bárdy család* című novella igen előkelő helyen, rögtön a kötet első írásaként jelent meg. A kritika ugyan visszafogottan reagált az új Jókai-kötetre, a közönségsiker azonban annál nagyobb volt. 1872-ig (ekkor fejezte be Eminescu a *Szárnyaszegett géniusz* írását) még kétszer jelent meg magyarul (1861, 1870). Már 1850-ben a novella németül is napvilágot látott Lipcsében, majd 1866-ban Ferdinand Stolle, másod-harmadrangú német regényíró *Von Wien nach Világos* címmel Lipcsében kiadott történelmi regényében, már-már a plágium határát súroló módon fel is dolgozta Jókai novelláját.⁴

Mihai Eminescu 1866-ig a csernovici gimnáziumban tanult (Bukovina 1777 óta a Monarchia része volt), majd erdélyi körútra indult. Hosszabb időt töltött a balázsfalvi román görög katolikus gimnáziumban. Erdélyi barangolásai közepette, 1868 táján kezdte el írni a *Szárnyaszegett géniuszt*, melyet többszöri átdolgozás után 1871–1872-ben a pesti román folyóiratban, a *Federațiune*-ában közölni is szeretett volna. 1871-től Eminescu a bécsi egyetemre iratkozott be, ahol a Világoson született Ioan Slavici-csal bensőséges baráti kapcsolatot ápolt. Slavici ekkor, többek közt Eminescu biztatására, egy, a magyarokról szóló

4 HANKISS JÁNOS, *Jókai hatása a magyar szabadságharc külföldi képére*, Irodalomtörténeti Közlemények 61. (1957/3.), 230–235.; Györffy Miklós jegyzetei az *Elbeszélések* fenti kiadásához: 465, 470–471, 651–652.

cikksorozaton dolgozott (*Studii asupra maghiarilor*), amely a jászvásári Convorbiri Literare című folyóiratban 1871–1872 folyamán több részletben meg is jelent.⁵ Slavici visszaemlékezéseiből tudjuk, hogy Eminescuval e munkálatok során sokat beszélgettek a magyar irodalomról és kultúráról, nehéz elképzelni tehát, hogy ne került volna szóba Jókai novellagyűjteménye, amely az erdélyi románoknak a negyvennyolcas forradalomban játszott szerepéről *A Bárdy család* mellett még egy másik novellát is tartalmazott (*Az ércleány*).⁶

Legfontosabb bizonyíték azonban arra, hogy Eminescu biztosan hallott Jókairól, az nem más, mint a *Szárnyaszegett géniusz*ban található jellemzés Toma Nourról: „Egy ifjú a biliárdasztal fölé hajolva a zöld posztóra krétával az Ilma nevet írta. Azt hittem, Árpád fajából való, és emlékei tárházából szerelmese kedves nevét vagy *Jókai Mór regényeinek egyik magyar eszményképét idézte föl magában*” (318, kiemelés N. L.). Mind a román (Gheorghe Bogdan-Duică, Nicolae Bălan), mind a magyar (Gáldi László) irodalomtörténészek e jelenet alapján úgy vélték, hogy Toma Nourt Eminescu a szilágysági származású Ionița Scipione Bădescu román íróról és publicistáról mintázta. Bădescu a pesti egyetemen tanult, Bágyai néven a Vasárnapi Újságban magyarul is közölt írásokat. Egyetlen román nyelvű verskötete (*Poesii*) 1868-ban Pesten jelent meg Jovanovics György közoktatásügyi államtitkárhoz szóló ajánlással. Ebben több magyar szerző (például Petőfi, *Őrült*; Kölcsey, *Himnusz*) verse is szerepel román fordításban. Bădescu 1866-ban ismerkedett meg Eminescuval Balázsfalván, és szoros kapcsolatot ápolt a költővel egészen annak haláláig.⁷ Mindezek ellenére a Bădescu–Toma Nour azonosítás teljesen légből kapott.

5 Slavici magyarokról szóló művének egy részét Eminescu másolta le és küldte el a Convorbiri Literare szerkesztőjéhez, Iacob Negruzzihoz. Lásd: KÖPECZI Béla, *Nemzetképkutatás és a XIX. századi román irodalom magyarságképe*, Akadémiai, Budapest, 1995, 154. A *Szárnyaszegett géniusz* keletkezéstörténetét lásd: Mihai EMINESCU, *Opere* [a továbbiakban EO] VI, szerk. Aurelia Rusu, Editura Minerva, București, 1982, 601–607.

6 Íme Slavici véleménye Jókairól: „Jókai sokat és elegánsan ír, de regényei vérszegények és unalmasak. [...] Az egyetlen írónak nevezhető magyar szerző, a *Mama és A bajusz* című vigjátékokat író Berczik” Convorbiri Literare 3. (1872/12.), 302. Jellemző Slavici irodalmi ízlésére és esztétikai felkészültségére, hogy a magyar irodalom igazi értékeit egész egyszerűen nem volt képes felismerni. A 19. század második felének magyar irodalmából csak a giccsbe hajló, felszínesen népies, operettes vonulatot értette – az általa hivatkozott Berczik Árpád (1842–1919) ugyan az MTA rendes tagja volt, de ma még irodalmárkörökben sem cseng ismerősen a neve – a magasabb irodalom fenségesebb hangjának meghallására Slavici-nak pedig egyszerűen nem volt füle. Ez azért különösen fontos, mert a magyar irodalom román recepcióját ez a torzult esztétikai magatartás határozta meg Slavici-tól Octavian Gogán át egészen a 20. század közepéig.

7 GÁLDI László, *A magyarországi román költészet a múlt század második felében*, Magyar-ságtudomány 1. (1942/2.), 282–283.

Véleményem szerint mind Eminescu, mind Jókai főhőseiket az erdélyi negyvennyolcas-negyvenkilences magyar–román polgárháborús események román hősről, Avram Iancuról mintázták. Jókai esetében nem nehéz felismerni azokat a jeleket, amelyek megengedik ezt az értelmezést, jóllehet Miskolczy Ambrus úgy vélte, hogy „*A Bárdy család* című elbeszélés feledhetetlen Numa tribunja” egy másik román szabadságharcos, Iosif Moga „személyiségvonalásait és magatartását” élteti tovább.⁸ Vannak azonban a novellában olyan jelek, amelyek egyértelműen Avram Iancu felé terelik az azonosítást, és nem engedik meg, hogy bármelyik, szívünknek épp kedves román forradalmárt tegyük meg Numa decurio prototípusának. *A Bárdy család* megírásához Jókai két fontos forrást használt. Az egyik Szilágyi Sándor *A mőczok Erdélyben* (Magyar Emléklapok 1848–1849-ből, 1850, 357–375) című értekezése az 1848–1849. évi érchegységi eseményekről, a másik pedig egy friss, riportszerű beszámoló egy Tibor álnév mögé rejtőző szerző tollából a Brády család (*Tizenhárom Brády*, Magyar Emléklapok, 1850, 106–111). Szilágyi ezt írja egy helyütt Avram Iancuról: „Prófétának tekinté népe őt, ki nem egyet lőtt le közülök saját kezeivel” (374). Jókai novellájában Numa többször is saját emberei felett szolgáltat igazságot és öleti meg őket, vagy egyenesen saját kezüleg végez velük. Arról nem is beszélve, hogy a novella végén saját magával együtt az egész román csapatot a levegőbe röpti. (Lásd ezeket a jeleneteket: 212–213, 230, 248–249.) A Tibor álnév alatt megjelent riportnovella valós eseményt mesél el: 1848 októberének végén a Körösbányáról Brádra tartó Brády család tizenhárom tagját, valamint a családot kísérő román görög katolikus papot a román felkelők elfogják és lemészárolják. (A valóban létező család minden bizonnyal román eredetű lehetett, Jókai a név Bárdyra való átírásával egy kicsit magyarosított rajta.) Hogy a rémtörténet még horrorisztikusabb legyen, a román papot élve gyűjtják fel a román felkelők, Brády Pálné féléves fiát pedig szintén élve dobják a tömegsírba. E mézárások közepette jelenik meg egy férfiú, aki „a még életben álló ifjú nők egyikét kezén ragadva vonszolá a bokrok sűrűjébe. [...] A körülállók néhányan megértve a dolog titkát, hasonlót tőn s az ifjú nőket illetlen módon vezetétek az első után. [...] Egy félóra múlva jött a csapat vissza, lándzsák nyelén hozva a vérbe fertőzött

8 MISKOLCZY Ambrus, *Egy román Jókai-regénybős viszontagságai 1848–49-ben*, Aetas 8. (1992/1–2.), 127. Az Avram Iancu-féle változat mellett érvel VITA Zsigmond, *Jókai Erdélyben*, Kriterion, Bukarest, 1975, 121. és Sorin MITU, *Transilvania mea*, Polirom, Iași, 2013, 411.

nőket.” A titokzatos férfi és az általa elvitt nő azonban nem tér vissza, ennek ellenére „Tibor” őt sem menti fel: „Ki volt a generál? Ki volt a gyalázatos nőfertőző? Sokan nem tudják, de mi az egyszerű mócz öltözetű férfiúban Jankut, a vadon fiát egy pillanatra megismertük. Hihetetlen ugy-e? És mégis úgy van.” (Magyar Emléklapok, 1850, 410–411.)

Jókai novellájában a nőkért jövő (pontosabban a Jolánkát megmen-tő) titokzatos alak egyértelműen pozitív minősítést kap. Vajon miért alakult át Jókai tollán a „nőfertőző” Avram Iancu nemes lelkű, oláh tribunná? A választ Jókainak az 1858. évi erdélyi útja alkalmával készí-tett feljegyzéseiből, valamint a Vasárnapi Újság hasábjain megjelent úti beszámolójából (*More patrio*) tudhatjuk meg. A feljegyzések közt ezt találjuk: „Jankura rálőnek, midőn egy magyar asszonyt megment.”⁹ A *More patrio*-ban még hosszabb beszámoló van: „Itt [Vidrán] egy pa-tak mellett láttuk üldögölni Janku Ábrahámot. Valami csárda volt ott, az előtt ült; faközöld kalapja szemére lehúzva, zilált haja, barnult arcát segített még szomorúbbá tenni. Ott ült senkire sem ügyelve. Valaki kérdezte tőle, hogy nem jön-e fel a sógorához a vízesés mellé. Nem fogadta el a kérdést. Nem akar ő most senkivel beszélni; ő vele sem törődik senki. A mióta ő szegény emberré lett és kopottan jár, azóta nem nagyon becsülik. *Ha valami jót lehet még felőle hallani, az a megmenekült magyaroktól jön, kik többen emlékeznek rá, hogy őket nagy veszélyből sza-badítá meg, amikor saját sorsosai többször rá is lőnek.* A szívekbe látó Isten ítél és kegyelmez; ember ne szóljon ehhez.”¹⁰ (Kiemelés N. L.) Más helyütt azonban Jókai azt is sejteti, hogy Iancu miért lett kopottan járó szegény ember: „Ide [Topánfalvára] jár fel Jánk Ábrahám is, a ha-vasok egykori királya; igen megviselt állapotban; apja mindenéből ki-tagadta, a legnagyobb szegénységre jutott, úgy jár kel, egyik házról a másikra, s nem tudja, hogy mihez lásson.”¹¹ És íme néhány megjegy-zés a feljegyzésekből: „Jánk Ábrahám abba halt, hogy Zalatnán kiöl-ték az urakat. [...] Janku apjának testvéreit megütötte a guta a zalatnai gyilkolás hírére.”¹² Janku ezekben a szövegekben, ahogyan Numa is a novellában, tragikus hős. A forradalom idején elkövetett tettei meg-ütöközést keltenek még a legközelebbi családtagjaiban is: apja kitagadja a családi örökségből, unokatestvéreit pedig egyenesen megüti a guta.

9 JÓKAI MÓR *ÖM, Följegyzések I.*, s. a. r. PÉTER Zoltán – PÉTERFFY László, Akadémiai, Budapest, 1967, 237.

10 JÓKAI MÓR *ÖM, Cikkék és beszédek V.*, s. a. r., H. TÖRÖ Györgyi, Akadémiai, Budapest, 1968, 162.

11 *Uo.*, 154.

12 JÓKAI, *Följegyzések*, 235, 237.

Avram Iancu alakjában Jókai az isteni igazságszolgáltatás szimbólumát láthatta: a fegyvertelen polgári magyar lakosságra támadó román vezér kiközösítéssel, szegénységgel és örülettel vezekel bűneiért. Igaz, ezek a feljegyzések nyolc évvel a novella megírása után születtek, de akkor is kísértetiesen hasonlítanak a novella egyes jeleneteire. A Iancu körül formálódó legendáról lehet, hogy Jókai már 1850-ben is hallott, az 1858. évi kirándulás során csupán a megerősítés végett jegyezte le ismét ezeket az információkat.

Az viszont tény, hogy a novellában Numa a Bárdy Imrével folytatott beszélgetés során Jókainak az 1849 áprilisában az Ésti Lapokban közölt *Politikai horoszkóp* című cikkében kifejtett nézeteit képviseli.¹³ Ebben Jókai a világszabadságért küzdő „nemzetietlen” republikánusokról fogalmaz meg óvatos kritikát: „Kimondjuk, hogy mi e nemzetiséget imádjuk nyelvében, ős jellemében, sajtáságaiban, még dallamaiban is, imádjuk mindenek felett. [...] Ti azt mondjátok, hogy a reszpublika eszméjéért megosztjátok a népfajokkal Magyarországot, földét, nevét, erejét; megtagadjátok, hogy magyarok vagytok, kerestek helyet, hol nem lakik magyar, de lakik a szabadság. Mi azt mondjuk, hogy inkább leszünk a börtönben, inkább a sírban, de Magyarországon, mint a szabadság levegőjében, de idegen földön.”¹⁴ A novellában, miután Numa keserűen ismerteti a román nép sanyarú sorsát és kulturális elesettségét, Bárdy Imre így felel: „Mi nem a nemzetiségért fogtunk fegyvert, hanem a világszabadságért.” Erre viszont Numa így reagál: „Azt rosszul tevétek. Nekem mindegy, akárki legyen felettem, csak igazságos legyen hozzám, s népemet emelje fel; míg te megosztanád néped nagyságát, hatalmát, befolyását, előnyeit, csak hogy uratlan hazában [értsd köztársaságban] élhess” (216).

Numa azonban nemcsak az író politikai nézeteit visszhangozza, hanem mitikus és isteni igazságosztó figura is egyben. Ezáltal nem a magyarok, hanem saját népe rosszabbik énjének ellenségévé válik. Minden bizonnyal nem véletlen a névadás sem. Numa ugyan románul nem jelent semmit, de szerintem a latin *numen* ~ *numinis*ből alkotta meg Jókai, amely Pápai Páriz Ferenc szótára szerint azt jelenti, hogy isteni erő, isteni akarat. És Numa valóban mintegy az isteni igazság birtokosaként ítélkezik, ráadásul saját társai felett: „Azt akarom tenni,

13 CSUKÁS István, *Jókai és a nemzetiségek*, Acta Historiae Litterarum Hungaricarum, tom. XIII, supplementum I, 1973, 16–17.

14 JÓKAI MÓR *ÖM, Cikkék és beszédek* III., s. a. r. SZEKERES László, Akadémiai, Budapest, 1980, 180.

hogy megtisztítom a rablóktól és gyilkos gyűjtogatóktól a román nemzetet. Nyomorúk, ti! Nem dicsőséget, gyalázatot hoztatok mindenütt fegyvereinkre! Míg a hős a csatamezőn küzdött, addig ti, gyilkosok, nőket és gyermekeket fojtogattatok; míg a bátrak az ágyúk előtt álltak, ti az alvók házait rohantátok meg. Ki kell töröltetnetek a román nemzeti fiai közül. Hulljatok térdre, a halál rettenetes angyala áll előttetek. Imádkozzatok! E szavak már a földrengés zúgó hangján voltak elmondva. A decurio nem volt hideg, vértelen szobor többé, egy égő tűzalak látszott lenni, mely a népeket leheletével pusztítani jött le” (247–248).

Jóllehet mind Numának, mind Jókainak a nemzetiség a „politikai idolla”, Jókai szerint a nemzetiségen túl van egy felsőbb törvény is, nevezzük azt akár isteni, akár egyetemes erkölcsi törvénynek. A saját etnikumhoz, nemzetiséghez való vonzódás ezt nem írhatja felül. Numa igazi Krisztussá nemesedik, mert nemcsak népe rosszabbik részét, hanem saját magát is elpusztítja, mintegy vezeklésként, magára vállalva ártatlanul, mint Krisztus, népe bűneit is. A fentiek alapján árnyalnam Bényei Péter értelmezését, aki szerint Numa „szerepeltetésének és szólamának legfontosabb üzenete, hogy a magyar nemzetiségi háborúságban a magyarság a rác, az oláh nemzet öntudatosodási törekvéseinek kíméletlen és következetes ellenlábasaként lép fel.”¹⁵ Az kétségtelen, hogy a forradalmi eseményeket értelmezhetjük a nemzeti öntudatosodási törekvések összeütközéseként is, de itt nem csak arról van szó, hogy csupán a magyarok próbálták volna csírájában elfojtani a többi nemzetiség törekvéseit. Jelen esetben Jókai például nem ellenlábas szeretett volna lenni a románok nemzeti öntudatosodásának, hanem épp ellenkezőleg, szerette volna elősegíteni azt. A Bényei Péter által idézett Numa-beszéd a románok kulturális felemelkedésének szükségességéről teljes egészében Jókai véleményét tükrözi, és Jókai szinte szó szerint megismétli ezeket a gondolatokat az 1858. évi erdélyi útjáról szóló beszámolójában is.

Eminescu Toma Nourja Numa ellentétpárja, igazi anti-Numa. Lehet éppenséggel véletlen, és tűnhet akár belemagyarzásnak is, de szerintem megengedhető az a feltételezés, hogy a Toma Nour névben anagrammatikusan ott rejtőzik a Numa névalak: Nouma. Minden, amit Numa tesz, Toma Nour annak épp az ellenkezőjét teszi. Eminescu novellájának egyes epizódjai *A Bárdy család* történeteinek ellenpontozásai. Az egyik legerősebb epizód mindkét novellában az, amikor a narrátor

15 BÉNYEI Péter, „egy eltemetett világ halott dicsősége”. *A kollektív trauma és gyászunka Jókai Mór novellaciklusában (Forradalmi és csataképek)*, Studia Litteraria 48. (2011/3–4.), 99.

egy-egy fiatal lány megerőszakolását beszéli el. *A Bárdy családban* akkor kerül sor erre, amikor a felkelők már felgyújtották a kastélyt és a család összes tagját lemészárolták. Mint már említettem, Jolánkát néni a padláson egy fülkébe rejti el, de a felkelők ott is rátalálnak.

„Ájultan feküdt ott, kezében éles kés volt, mellyel meg akarta magát ölni, s midőn gyöngye kezei megtagadták ez iszonyú szolgálatot, kétségbeestében elhagyta eszmélete.

– Ah! – ordítanak az oláhok, arcaikon a vérszomj még iszonyúbb eszmék pokoli vigyorgásával vegyülve.

– Ez közös préda! – ordíták többen.

– Egy szép leány! egy úri kisasszony, hahaha! – röhögének, éppen rongyos oláhoknak való! – s piszkos, véres kezeikkel ragadták meg a leányka habgyöngéd karjait.

– Mi történik itt? – ordítá e pillanatban egy mennydörgő férfias hang. [...]

– Mi történik itt? – kérdé, s meglátva az alélt leánykát egy oláh kezében, parancsolá neki, hogy tegye le a földre.

– Ez is ellenségünk – felel az dacosan.

– Hallgass nyomorult, ki azt hiszed, hogy a román nemzet fiainak asszonyokat kell ellenségül keresni. Tedd le a földre” (229).

Eminescu novellájában akkor kerül sor erre, mikor Toma Nour egy román kisváros pópájának a házához ér.

„A pap az ajtó fölötti nagy vasszegezen csüngött fölakasztva. [...] A másik falnak dőlve a lánya állt, sápadtan, mint a fal; nagy, fekete, beesett karikás szemével rémülten, örülten nézett a világba. [...] Fénytelen szemének démoni, örült kétségbeesést tükröző tekintetét azokra a részegségtől kipirult, zavarosan csillogó szemű emberekre vetette, akik a földön fetrengve őt nézték vad, állatias vágyakozással. [...]

– Ölj meg – könyörgött –, ölj meg, kérlek! Ölj meg engem is, mint az apámat, hálás leszek érte.

– Hehehe! Örültség! Mi? Hogy megöljelek, ugyan! Hallod István, meg akar halni! Nem, nem, nem! – tette hozzá ostoba nevetéssel – neked nem kell meghalnod.

– Nem kell meghalnia! – hagyták jóvá nevetve a többiek – ő a mi feleségünk, mindnyájunk felesége. Nem kell meghalnia.

A sorshúzásnál én lettem az első – mondta a vadember –, hagyjatok egyedül vele” (365–366).

Nem nehéz észrevenni a fenti két részletben a párhuzamokat: a kiirtott Bárdy család megfelelője a felakasztott pap, Jolánka megfelelője

a pap leánya, a közös préda megerőszkolására készülő román parasztfelkelők megfelelői pedig a magyar honvédek. Csakhogy Eminescu novellájának ebben a kiélezett helyzetében nem tűnik fel egyetlen emberséges magyar sem, aki megfékezne a részegen tivornyázó és erőszak-tételre készülődő honvédeket. Toma Nour ugyan Numához hasonlóan igazságosztó bosszúangyallá nemesedik, de nem azzal a komplexitással és finom művészi árnyaltsággal, mint ahogyan az Jókai novellájában történik. Toma Nour csak a mi és ők leegyszerűsített dichotómiájában képes gondolkodni, és nyilván miközöttünk csak jók, míg öközöttük csak rosszak vannak. Eminescu novellájában a másik hangjának, a magyar hangnak nincs helye. *A Bárdy család*ban Jókai engedi érvényesülni a román hangot is, sőt mi több, néha ő maga is ezen szólal meg. Az elbeszél világ komplexitásának az Eminescu által is követett leegyszerűsítése a giccs jellemzője. Az egyszerűsítés szükségszerű velejárója azonban a túlzás, mert másképp unalomba fúlna mindenfajta művészeti tevékenység, és már nem lenne képes semmiféle hatást kiváltani a befogadóból. Törvényszerű, hogy Eminescu is így tudja továbbvinni a történet fonalát: miután a pápa leánya próbálkozása ellenére sem tud öngyilkos lenni, Toma az ablakon keresztül lelövi, hogy a részeg magyar honvédek ne becsteleníthessék meg. A történetnek viszont ezzel még nincs vége, mert a honvédek még a halott testet is meg akarják gyaláznizni:

„Hehe! – röhögött János. – Ti a pópán nevettek, én meg a leányán. Azt hiszitek, hogy így holtan megszabadul tőlem? Nem, nem, nem! Hallod-e, kisleány, kelj föl, mert János meg akar csókolni.

Aztán megragadta a karját, és kivonszolta a szobából. [...] Nem értettem meg pontosan a vadember szavait, de egy döbbenetes gondolat suhant át az agyamon. Ezek az emberek talán még arra a szentségtőrésre is képesek, hogy egy tiszta szűz holttestét meggyalázzák. De ezzel a gondolattal együtt a félelmetes bosszú gondolata is bevillant az agyamba” (367–368).

A novella ezek után immár nem is más, mint a magyarok elleni bosszúhadjárat elbeszélése. A vérgőzös giccses jeleneteket még giccsesebb leegyszerűsítő magyarázkodások követik. Az egyszerűsítés mellett ugyanis a giccs másik természetesen velejárója a torzítás, a hamisítás. A magyarok „barbár módon kifosztották a román falvakat, könyörtelenül lemészárolták az asszonyokat és gyermekeket, mintha versenyeztek volna egymással a kegyetlenségben és borzalmakban. [...] A magyarok nem annyira forradalmat szerveztek, mint inkább a kivált-

ságosok rablásait és tolvajlásait szervezték meg, mely tolvajlást azzal mentegették, hogy egy pária nép ellen irányult – a románok ellen. Csakhogy emberükre találtak! Fogat fogért, szemet szemért, ez lett a lándzsások jelszava – és ők ugyanazzal a mértékkel mérték, amellyel nekik mérték. A románok nem fosztogattak, nem gyilkoltak. Az embereket nem rangjuk szerint, hanem személyük alapján vették számba, mert a kasza nem ismer különbséget a mágnás fekete, göndör haja és a honvéd feje között” (387).

Mint láttuk, Jókai novellájában a nemzeti fölött áll az egyetemes erkölcsi törvény. Eminescu esetében egyetlen „idol” van, a nemzetiség: „Óriási méretű erkölcsi visszahatást kell kirobbantani, eszmei forradalmat kell szítani, *melyben a románság eszméje jelentősebb legyen, mint az emberi, a zseniális és a szép*. Legyetek végre románok, románok és ismét csak románok” – mondja Toma Nour a füstös bukaresti kávéházban a narrátornak, és mintha egyenesen Jókai Numájának öngyilkos tettét akarná ezzel cáfolni (321, kiemelés N. L.). Míg Numa a felsőbb erkölcsi parancsnak engedelmessé megrója az öncélúan gyilkoló felkelőket, még ha azok saját emberei is, addig Eminescunál csak román parancs van, mely egyben azonos az egyetemes természeti törvénnyel is. A természet biológiai vastörvényei viszont nem az erkölcs alapján működnek, ezért Eminescu a román felkelők vérengzéseiben semmi kivetnivalót nem talál: „És ki tekintené ezt [a magyarok legyilkolását] igazságtalannak vagy helytelennek? Van-e olyan természeti törvény, amely nem igazolja ezt? Van-e olyan természeti törvény, amely ne adna igazat annak, aki megöli azt, aki évszázadokon keresztül a szüleit korbácsolta, aki megégette őseit, aki a lelkéből lelkedzett gyermekkel töltötte meg a kutakat és folyókat? [...] Ám az erény azt követelné, hogy az ember ne öljön. Senki sem köteles azonban erényes lenni, mindenki legyen igazságos – és amikor az igazságos ember ítélete nem találja meg a végrehajtókat, legyen az ember önmaga végrehajtója” (388).

Mindkét novellában fontos szerepet játszik az álom. Erről hosszú és igen eruditus értelmezések születtek mind a magyar, mind a román szakirodalomban.¹⁶ Ezekre részletesebben e tanulmány keretei között nincs mód kitérni, csak annyit szeretnék megemlíteni, hogy míg Jókainál az álomról való beszéd a levert forradalom utáni gyászmunka része,

16 BÉNYEI, I. m., 84–86.; Ioana EM. PETRESCU, *Geniu pustiu = Dicționar analitic de opere literare românești*, szerk. Ion POP, Casa Cărții de Știință, Cluj-Napoca, 2007, 340.; Cesare SEGRE, *Il sogno en abyme in Geniu Pustiu di M. Eminescu = Eminescu e il romanticismo europeo*, szerk. Marin MINCU – Sauro ALBISANI, Bulzoni Editore, Roma, 1990, 203–210.

addig Eminescu esetében az erkölcsi törvényeket felfüggesztő természeti állapot metaforája. A *Szárnyaszegett géniusz* kiadásra való előkészítésének idején, 1871–1872-ben írt jegyzeteiben Eminescu arról értekezett, hogy nemcsak az egyes egyének, hanem a népek is alszanak. Az alvás a természeti állapotnak felel meg, azaz ebben az állapotban a népek „a méhekhez hasonlóan természeti államot hoznak létre”.¹⁷ A természeti állam úgy működik, mint az élő szervezet: nem az emberi közmegegyezés alapján született, hanem az automatikus biológiai törvények igazgatják azt. Az 1876-ban publikált tanulmányában (*Influența austriacă asupra românilor din principate – Az osztrák hatás a regáti románokra*) így írt erről a kérdésről: „A különböző népek nem az értelem, hanem a természet törvényei alapján jöttek létre. Ahogy a méhek is csak egy anyaméh köré csoportosulva alkothatnak rajt, úgy a népeknek is szükségük van fejlődésük kezdetén egy biztos pontra, amely körül kikristályosodhat [...] saját államuk.”¹⁸ Eminescu szerint ez a pont nem más, mint az uralkodó. Ezért a legjobb államforma a monarchia. Ebből a szempontból ugyan pozitív példa az Osztrák–Magyar Monarchia is, de ugyanakkor Eminescu annak szétesését jósolja, mégpedig azért, mert az nem nemzeti monarchia. Az uralkodó mellett ugyanis az állam ügyeit „olyan internacionalista elem irányítja, melynek nincs se saját hazája, se saját nyelve, se saját nemzetisége”.¹⁹ Ez a gyökértelen réteg az osztrák hivatalnokokból (Beamterekből) áll össze, akik nagy része, Eminescu szerint legalábbis, zsidó. A méhkas metaforánál maradva, mivel az Osztrák–Magyar Monarchia nem nemzeti állam, azaz az uralkodó nem csak saját népe felett uralkodik, az a biológia törvényszerűségei alapján halálra van ítélve, hisz egy méhkasban sem élhetnek más rovarok a méheken kívül. Ha netán mégis bekerülne más rovar is ebbe a közösségbe, akkor valamelyik félnek pusztulnia kell. „Ha a természeti állam kapcsolatba kerül idegen népekkel, meghal, ahogy hamuvá porladnak a múmiák is, mihelyt a külső levegővel érintkeznek” – írja kéziratosa feljegyzéseiben Eminescu.²⁰ Ezen elméleti megfontolások alapján Eminescu hevesen tiltakozott az ún. dákoromán elképzelések ellen, melyeknek célja az lett volna, hogy a „keleti latin elemet” egy országban egyesítse, de úgy, hogy az így létrejövő Nagy-Románia az Osztrák–Magyar Monarchia egyik tartománya lett volna: „Şincăi, Petru Maior és

17 Mihai EMINESCU, *Opere IX.*, szerk. Aurelia RUSU, Editura Minerva, Bucureşti, 2000, 600. (A továbbiakban EO, IX., 2000.)

18 EO, IX., szerk. Petru CREŢIA, Editura Academiei RSR, Bucureşti, 1980, 166.

19 EO, IX., 165.

20 EO, IX., 2000, 601.

a többiek mindig is úgy gondoltak Dáko Romániára, mint olyan államra, melyben a román lakta területek egyesülése az Osztrák Ház jogára alatt menne végbe. [...] Mi mindig is tiltakoztunk ezen elképzelés ellen.”²¹ Ugyanígy foglalt állást az összes románok egy önálló román államban történő egyesülésének kérdésében is: „a románok politikai egységének a gondolatáról, Decebal király birodalmának visszaállításáról szőtt álmok az olcsó elméletek tárházába tartoznak” – írta 1876-ban.²²

Eminescu, ahogy egyébként a 19. század második felében sok más gondolkodó is (köztük például Jókai), természetesnek vette a népek és kultúrák közti hierarchiát, és semmi kivétnivalót nem talált abban, ha egy „felsőbbrendű” nép asszimilál egy „alsóbbrendűt”.²³ A monarchiabeli románok esetében csupán az volt a fenntartása Eminescunak a magyarokkal szemben, hogy azok nem felsőbbrendűek a románoknál: „De mi az, amiben felsőbbrendűek nálunk [a magyarok]? Nyelvük? Inkább szégyellniük kellene, hisz hangzásától még a kövek is elborzadnak. Szerkezetének, a gondolatok fűzésének, [...] a trópusoknak, egy szóval ennek a rücskös, rozoga, sivár anyagnak a szelleme nem más, mint a német nyelv szellemének kópiája. [...] Tudományuk? Vajon mi újat fedeztek ők fel? Mivel járultak hozzá az emberiség előmeneteléhez? Művelődéstörténetük, akárhogy nézzük, csak egy nagy nulla. [...] Művészetük és irodalmuk? Rossz fordítása a németnek, és mindenki tudja, hogy milyen csapnivalóak a fordítások. Iparuk? Német. Kereskedelmük? A zsidók kezében.”²⁴ Ilyen kontextusban (a már említett Slavici-tanulmányban egyébként szinte szó szerint ezeket olvashatjuk a magyar nyelvről, irodalomról és kultúráról) már-már naivitásnak hat Jókainak az 1857-ben előadott gondolata a magyar irodalom missziójáról: „És 3. hivatása a magyar irodalomnak végbevinni azt a nagy munkát, amit sem fegyverünk, sem diplomáciánk nem tudott befejezni: a velünk egy hússá, de nem egy lélekké vált nemzetiségek meghódítását.

21 EO, X., szerk. D. VATAMANIUC, Editura Academiei RSR, București, 1989, 197.

22 EO, IX., 251.

23 „Egy népnek a tőle lényegében eltérő idegen elem semmit sem szabhat meg. De ha mégis, azt csakis az egyéniségében rejlő elismerésre méltó felsőbbrendűsége folytán teheti, mint ahogy pl. a franciák hatottak a románokra. Ez békés befolyás, melyet a román fél örömmel fogad, anélkül, hogy szégyenkeznie kellene miatta, hisz semmi kára nem származik belőle.” (EO, IX., 93). „Van egy mívelt és egy nem mívelt Európa. A mívelt Európa hivatása a nem mívelt elnyelni, meghódítani, magáévá tenni, absorbeálni. És ez az eszme igen helyes, természetes és elmúlhatatlan.” JÓKAI Mór, *ÖM., Cikkék és beszédek* IV., s. a. r. H. Törő Györgyi, Akadémiai, Budapest, 1968, 424.

24 Ez a cikke (*Ecuilibrul*) ráadásul a pesti Federațiunea című lapban jelent meg 1870-ben. Lásd: EO, IX., 93.

Nem azt a hódítást értem itt, amit a hatalmasabb erőszak a gyöngébb fölött gyakorol, hanem azt a lelki egybeolvadást [...] melyben mindenik fél nyert és egyik sem veszített.”²⁵

A 19. század második fele bebizonyította, hogy a magyar értelmiség még azokkal a román értelmiségiekkel sem találta meg a hangot, akik nem akarták az erdélyi románok egyesülését Óromániával, és annak ellenére az Osztrák–Magyar Monarchia mellett tették le a garast, hogy azt diplomáciai fikciónak minősítették, ahogyan azt tette Eminescu is. A mából visszatekintve természetesen könnyű ítélkezni: bizony Eminescunak volt igaza, mert a Monarchia valóban felbomlott és Erdélyben a magyarok felett a románok lettek az urak. Az olvasóra bízom az alábbi kérdésen való további töprengést: vajon valóban a természeti törvények zúzták szét a Monarchiát, vagy netán volt benne némi szerepük az embereknek is?